

सोशल मीडियाची ग्रंथालयातील गरज : सद्यस्थिती आणि भविष्यातील संधी

श्री.कमलाकर मधुकर सावंत

कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय लांजा

गोषवारा:

प्रस्तुत पेपरमध्ये सोशल मीडिया संदर्भात अभ्यास करण्यात आला आहे . ग्रंथालय सेवांचा प्रचार करण्यासाठी आणि वाचकांना संसाधने मिळण्यासाठी सोशल मीडिया टूल्सचा वापर वाढवत आहेत. हा अभ्यास सोशल मीडियाची गरज आणि लायब्ररीतील सद्यस्थिती आणि भविष्यातील संधी देखील तपासतो. सोशल मीडिया हे वापरकर्ते आणि ग्रंथालय कर्मचारी आणि सेवा यांच्यातील प्रतिबद्धता वाढवण्यास मदत करते. सोशल मीडिया हे एक प्रभावी साधन म्हणून देखील पाहिले जाते, जे ग्रंथपालांना त्यांच्या प्राध्यापकांच्या कार्याचा प्रचार करण्यास आणि व्यापक ग्रंथालय समुदायाशी सखोलपणे अधिक जोडण्यास मदत करते.

कीवर्ड: सोशल मीडिया, ग्रंथालय , इंटरनेट

परिचय:

"सोशल मीडिया" हा शब्द बहुआयामी आणि गुंतागुंतीचा आहे आणि तो अनेक वेगवेगळ्या प्रकारे परिभाषित केला गेला आहे. सोशल मिडिया आजच्या डिजिटल युगात ग्रंथालयाच्या कार्य पद्धतीत एक महत्वपूर्ण साधन बनले आहे याचा उपयोग ज्ञान वितरण , समुदाय निर्माण आणि शैक्षणिक संवादासाठी केला जातो . ग्रंथालये सोशल मिडिया वर माहिती, संशोधन लेख आणि शैक्षणिक सामग्री सामायिक करून त्यांच्या वाचनालयातील वाचक वाढवू शकतात. त्यामुळे वाचकांना विविध विषयावरील अध्यायावत माहिती मिळविण्यास मदत होते. तसेच सोशल मिडिया प्लॅटफॉर्म वर सर्व वाचक सवड साधू शकतात , जेणेकरून वाचन समुदाय सक्रीय राहू शकेल . विविध शैक्षणिक कार्यक्रम, कार्यशाळा आणि पुस्तक प्रकाशनाच्या कार्यक्रमांची माहिती शेअर करून ग्रंथालये अधिक लोकांना आकर्षित करून घेऊ शकतात. संशोधनासाठी माहिती गोळा करणे , नवीनतम संशोधनासाठी अद्ययावत राहणे इत्यादी कामासाठी सोशल मिडिया उपयुक्त ठरत असतो .

सोशल मीडियाचा इतिहास:

सोशल मिडीयाचा उगम हा १९९० च्या दशकात आहे . सुरुवातीला 'सिक्स डिग्रीज ' या पहिल्या सोशल नेटवर्किंग साईट ची स्थापना झाली. यानंतर ए .ओ. एल. Instant Messenger (1997) आणि OpenDiary (1998) सारख्या प्लॅटफॉर्मने संवाद साधण्याची नवी दिशा दिली . २००० च्या दशकात 2000 च्या दशकात फ्रेंडस्टर (2002) आणि मायस्पेस (2003) यांसारख्या साइट्सने सोशल मीडियाला लोकप्रियता मिळवली. 2004 मध्ये मार्क झुकरबर्गने फेसबुकची स्थापना केली, ज्याने जगभरातील लोकांना एकत्र आणले. फेसबुकच्या यशानंतर ट्विटर (2006), यूट्यूब (2005), आणि इंस्टाग्राम (2010) सारख्या इतर प्लॅटफॉर्मनेही महत्त्वाची भूमिका निभावली. भारतात सोशल मीडियाचा प्रवास 1995 पासून सुरू झाला, जिथे ऑर्कुटने विशेषतः लोकप्रियता मिळवली होती. आज, सोशल मीडिया संवाद साधण्याचे एक महत्त्वाचे साधन बनले आहे, जे सामाजिक, आर्थिक, आणि राजकीय चळवळींमध्ये महत्त्वाची भूमिका निभावत आहे.

मीडियाची व्याख्या:

"सोशल मीडिया" हा एक डिजिटल प्लॅटफॉर्म आहे, ज्याद्वारे लोक एकमेकांशी संवाद साधू शकतात, माहिती शेअर करू शकतात, आणि विविध प्रकारच्या सामग्रीवर चर्चा करू शकतात. इलेक्ट्रॉनिक संप्रेषणाचे प्रकार (सोशल नेटवर्किंग आणि मायक्रो ब्लॉगिंगसाठी वेब साइट्स म्हणून) ज्याद्वारे वापरकर्ते माहिती, कल्पना, वैयक्तिक संदेश आणि इतर सामग्री (व्हिडिओ) सामायिक करण्यासाठी ऑनलाइन समुदाय तयार करतात (व्हिडिओ) सोशल मीडिया हा समुदायाला समर्पित ऑनलाइन संप्रेषण आधारित इनपुट, परस्परसंवाद, सामग्री-सामायिकरण आणि सहयोग चॅनेलचा समूह आहे. फोरम, मायक्रो ब्लॉगिंग, सोशल नेटवर्किंग, सोशल बुकमार्किंग, विकी यांना समर्पित वेबसाइट्स आणि ॲप्लिकेशन्स हे सोशल मीडियाच्या विविध प्रकारांपैकी आहेत.

उद्दिष्टे:

1. कार्यक्रमांना प्रोत्साहन देण्यासाठी
2. ग्रंथालय सेवांना प्रोत्साहन देण्यासाठी
3. ग्रंथालयातील संसाधने/संग्रहांना प्रोत्साहन देण्यासाठी
4. ग्रंथालय नूतनीकरण देण्यासाठी करण्यासाठी
5. ग्रंथालय मार्गदर्शकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी
6. ग्राहक सेवा साधन म्हणून - तक्रारी, सूचना, चौकशी, अभिप्राय इ.
- 7.

संधी आणि आव्हाने:

सोशल मीडियाचा वापर करून ग्रंथालय सेवा वापरकर्त्यांना त्यांच्या पसंतीच्या ठिकाणी नेण्याची क्षमता, ग्रंथालय आणि तिचे वापरकर्ते यांच्यात समुदायाची भावना निर्माण करण्याची संधी, सहकाऱ्यांना पाठिंबा देण्यासाठी. संग्रहांचा विकास करणे आणि ग्रंथपालांना त्यांच्या क्षेत्रातील बातम्या आणि उपक्रमांबद्दल अपडेट ठेवण्यास मदत करणे.

त्याच्या पुढील आव्हाने म्हणजे सोशल मीडियाची सक्रिय उपस्थिती राखण्यासाठी लागणारा पुरेसा वेळ, सेवेच्या प्रश्नांना त्वरित प्रतिसाद देणे गरजेचे असणे, सोशल मीडियाचा प्रभावीपणे वापर करण्यासाठी ग्रंथालयातील कर्मचाऱ्यांमध्ये कौशल्याची परिवर्तनशीलता, व्यावसायिक आणि वैयक्तिक यांच्यातील योग्य समन्वय राखणे. पुनरावृत्ती टाळण्यासाठी, ग्रंथालय ब्रँडसाठी दृश्यमानता राखण्यासाठी आणि सोशल मीडिया साइट्सवर ग्रंथालय संसाधने प्रकाशित करण्यासंबंधी संबंधित कॉपीराइट समस्या येत असतात.

सोशल मीडिया वापरण्याची कारणे:

1. स्वयं-मूल्यांकनाच्या उद्देशाने ग्रंथालय आणि त्याच्या सेवांबद्दल मत व्यक्त करणे, वादविवादाला प्रोत्साहन देणे आणि ग्रंथालय वापरकर्त्यांच्या अभिप्रायाला प्रतिसाद देण्याची संधी निर्माण करणे
2. लायब्ररी वापरकर्त्यांपर्यंत त्यांच्या घरांमध्ये किंवा 'व्हर्च्युअल स्पेस'पर्यंत पोहोचण्यासाठी आजची आधुनिक ऑनलाइन ग्रंथालय आता केवळ भौतिक जागेवर अवलंबून नाही.
3. कार्यक्रम, सेवा, बातम्या आणि उपस्थिती प्रसिद्ध करणे.
4. सहयोगाला प्रोत्साहन देणे, उदाहरणार्थ संकलन विकास आणि इमारत विशिष्ट वापरकर्ता गटांसाठी विशिष्ट सहयोगी सामग्रीचे भांडार उपलब्ध करून देणे.
5. नवीन आणि विद्यमान सामग्रीचा प्रचार करून ग्रंथालय संग्रहांचा वापर वाढविण्यासाठी प्रयत्न करणे.
6. इतर ग्रंथपालांशी संपर्क साधण्यासाठी आणि ग्रंथपालन व्यवसाय संदर्भात बातम्यांची माहिती घेणे
7. दोन्ही वापरकर्त्यांसह आणि इतर संस्था यांच्या मध्ये समुदायाची भावना निर्माण करणे

सोशल मीडिया वापरण्याचे फायदे:

1. आर्थिकदृष्ट्या सोशल मीडिया वापरण्याचा खर्च कमी असतो .
2. हे वापरण्यासाठी जास्त प्रशिक्षण आवश्यक नाही .
3. हे ग्रंथालय सेवांना प्रोत्साहन देते आणि बातम्यांचा त्वरीत प्रसार करते, ही माहिती थेट ग्रंथालय वापरकर्त्यांपर्यंत पोहोचवते;
4. हे ग्रंथालय वापरकर्त्यांशी प्रतिबद्धता आणि परस्परसंवाद वाढवते;
5. वापरकर्ता सेवा वर्धित करण्यासाठी ते अभिप्राय गोळा करण्यात मदत करते.
6. सोशल मीडियाद्वारे ग्रंथालय होलिंगची जाहिरात सामग्रीचा वापर वाढवण्यास मदत करू शकते.
7. हे लायब्ररीमध्ये आणि इतर विभागांशी संवाद वाढवते.

सोशल मीडिया वापरण्याची आव्हाने:

सोशल मीडियाला ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांकडून बराच वेळ बांधिलकी असणे गरजेचे आहे . यासाठी तांत्रिक कौशल्याची आवश्यकता असते . उदाहरणार्थ ऑनलाइन कॅटलॉगमध्ये प्रवेश प्रदान करण्यासाठी आवश्यक ते ज्ञान असावे लागते . ग्रंथपालांसाठी अनौपचारिक परंतु सादर करण्यायोग्य माध्यम वापरणे किंवा द्विभाषिक किंवा बहुभाषिक प्रदेशात सोशल मीडिया सामग्री वितरीत करणे. ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांमध्ये सोशल मीडियाचा वापर मोठ्या प्रमाणात बदलतो, अधिक प्रगत सोशल मीडिया वापर/वैशिष्ट्ये आणि त्यासाठी आवश्यक असणारे प्रशिक्षण घेण्यासाठी मर्यादित निधी उपलब्ध असतो . ग्रंथालय वापरकर्त्यांशी प्रतिबद्धता टिकवून ठेवण्यासाठी आणि लोकप्रियता (अनुयायी, पसंती आणि इतर) आकर्षित करण्यासाठी लायब्ररीला कठोर परिश्रम करणे आवश्यक आहे. सोशल मीडियाद्वारे प्रवेशयोग्य सामग्री/संसाधनांसाठी ग्रंथालयाची प्रसिद्धी करावी लागते . संकलन तयार करण्यासाठी YouTube सारखे सोशल मीडिया वापरताना संभाव्य कॉपीराइट समस्या आहेत. इंटरनेट कनेक्टिव्हिटी, टेक्नॉलॉजिकल इन्फ्रास्ट्रक्चर आणि सोशल मीडियाच्या वापरावरील सरकारी निर्बंध यासारखे बाह्य घटक इ आव्हाने ग्रंथालय समोर असतात .

सोशल मीडियाची काही प्रमुख उदाहरणे आहेत:

1. **Facebook** : ही एक लोकप्रिय विनामूल्य सोशल नेटवर्किंग वेबसाइट आहे जी नोंदणीकृत वापरकर्त्यांना प्रोफाइल तयार करण्यास, फोटो आणि व्हिडिओ अपलोड करण्यास, संदेश पाठविण्यास आणि मित्र, कुटुंब आणि सहकाऱ्यांच्या संपर्कात राहण्यास अनुमती देते. निल्सन ग्रुपच्या आकडेवारीनुसार, युनायटेड स्टेट्समधील इंटरनेट वापरकर्ते इतर कोणत्याही वेबसाइटपेक्षा फेस बुकवर जास्त वेळ घालवतात .
2. **Twitter** ही एक विनामूल्य मायक्रो ब्लॉगिंग सेवा आहे जी नोंदणीकृत सदस्यांना ट्विट नावाच्या छोट्या पोस्ट प्रसारित करण्यास अनुमती देते. Twitter सदस्य एकाधिक प्लॅटफॉर्म आणि उपकरणे वापरून ट्विट प्रसारित करू शकतात आणि इतर वापरकर्त्यांच्या ट्विटचे अनुसरण करू शकतात.
3. **Google+** : हा Google चा सोशल नेटवर्किंग प्रकल्प आहे, इतर सोशल नेटवर्किंग सेवांपेक्षा लोकाना ऑफलाइन संवाद साधण्याच्या पद्धतीची प्रतिकृती तयार करण्यासाठी डिझाइन केलेले आहे. "रिअल-लाइफ शेअरिंग रीविचार फॉर द वेब." हे प्रकल्पाचे घोषवाक्य आहे .
4. **LinkedIn** : ही एक सोशल नेटवर्किंग साइट आहे जी विशेषतः व्यावसायिक समुदायासाठी डिझाइन केलेली आहे. नोंदणीकृत सदस्यांना ते ओळखत असलेल्या लोकांचे नेटवर्क स्थापित आणि दस्तऐवजीकरण करण्याची परवानगी देणे हे या साइटचे उद्दिष्ट आहे.
5. **Reddit** : म्हणजे एक ऑनलाइन फोरम किंवा चर्चा मंच आहे जिथे वापरकर्ते विविध विषयांवर चर्चा करू शकतात, माहिती शेअर करू शकतात आणि विचारविनिमय करू शकतात. यामध्ये विविध "सबरेडिट्स" असतात, जे विशिष्ट विषयांवर केंद्रित असतात, जसे की विज्ञान, तंत्रज्ञान,

मनोरंजन, आणि इतर अनेक रेडिटवर वापरकर्ते पोस्ट करू शकतात, टिप्पण्या करू शकतात आणि इतरांच्या पोस्टवर मतदान करू शकतात. हे एक सामाजिक माध्यम आहे जिथे माहितीचा प्रवाह आणि संवाद खूप सक्रिय असतो.

6. **Pinterest** : Pinterest इतर सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म्सपासून वेगळा आहे कारण तो सामाजिक संवादावर कमी लक्ष केंद्रित करतो आणि प्रेरणा व शोधावर अधिक जोर देतो. येथे फॉलोअर संख्या किंवा वैयक्तिक प्रोफाइलवर जोर नाही, तर वापरकर्त्यांना दृश्यात्मक दृष्ट्या त्यांच्या आवडींचा शोध घेण्याची संधी मिळते. ४६.३ कोटी सक्रिय वापरकर्त्यांसह, Pinterest व्यक्तींना क्रिएटिव्ह कल्पना शोधण्यासाठी आणि व्यवसायांना त्यांच्या उत्पादनांचे मार्केटिंग करण्यासाठी एक लोकप्रिय साधन बनले आहे.

ग्रंथालय आणि माहिती केंद्रेग्रंथालय सेवा आणि संसाधने यांच्यासाठी आणि वापरासाठी सर्वात प्रभावी संप्रेषणांचे साधन म्हणून सोशल मीडियाचा वापर करतात. जे अभिप्राय मागण्यासाठी (उदा. संकलन विकासासाठी), द्वि-मार्गी संप्रेषणासह आणि वापरकर्त्यांशी प्रतिबद्धता निर्माण करण्यासाठी सोशल मीडिया चा वापर मोठ्या प्रमाणात केला जातो. तसेच संसाधने सादर करण्यासाठी (उदा. व्हिडिओ वितरणासाठी YouTube) आणि त्यांचे वर्गीकरण करण्याचे लवचिक मार्ग देणारे संकलन व्यवस्थापन साधन म्हणून सोशल मीडियाकडे देखील पाहिले जात आहे. उदाहरणार्थ, ग्रंथपालांना त्यांची दृश्यमानता आणि व्यापक ग्रंथालय समुदायामध्ये कनेक्शन वाढविण्यात मदत होत असते. अध्यापन आणि शिक्षण वाढविण्यासाठी सोशल मीडियाचा वापर सध्या कमी प्राधान्याने केला जात आहे, परंतु नजीकच्या भविष्यात हा एक महत्त्वाचा मार्ग बनण्याची शक्यता आहे आणि सामाजिक मीडिया साधने वापरण्याचा त्यांचा वाढता अनुभव असलेले ग्रंथपाल संस्थात्मक क्षमता विकसित करण्यात मदत करण्यासाठी पुढे येतील.

निष्कर्ष:

सोशल मीडिया ग्रंथालयांच्या कार्यपद्धतीत एक क्रांतिकारी बदल घडवून आणत आहे. हे केवळ माहितीच्या प्रसारासाठीच नाही तर समुदायाच्या सहभागासाठीही एक महत्त्वाचे साधन बनले आहे. भविष्यातील संधींचा उपयोग करून, ग्रंथालये त्यांच्या सेवांचा विस्तार आणि सुधारणा करण्यास सक्षम होतील, ज्यामुळे ते अधिक प्रभावीपणे त्यांच्या वापरकर्त्यांना सेवा देऊ शकतील. लायब्ररीद्वारे सोशल मीडियाचा वापर ग्राहक सेवा, बातम्या सामग्री/संकलन जाहिरात, संस्थांच्या संशोधन उत्पादनाचा प्रसार, शैक्षणिक साधने यांचा विस्तार करता येतो. सोशल मीडिया चॅनेलची विस्तृत श्रेणी वापरली जाते, परंतु अद्याप ते कसे वापरले जातात यात मर्यादित फरक आहे. सोशल मीडिया म्हणजे बातम्या किंवा माहिती पुरवणे, पुस्तकांचे पुनरावलोकन करणे आणि वापरकर्त्यांसाठी शिफारस केलेल्या इंटरनेट संसाधनांच्या लिंक देखील प्रदान करणे म्हणूनच सध्याच्या समाजात ग्रंथालये आणि माहिती संस्थांसाठी सोशल मीडिया अधिक महत्त्वाचे आहे.

संदर्भ

1. Akeriwa, M., Penzhorn, C., & Holmner, M. (2015). Using mobile technologies for social media based library services at the University of Development Studies Library, Ghana. *Information Development*, 31(3), 284-293.
2. Asnafi, A. R., Moradi, S., Dokhtesmati, M., & Naeini, M. P. (2017). Using mobilebased social networks by Iranian libraries: The case of Telegram Messenger. *Libr. Philos. Pract.*, 2017(1).

3. Farkas, M. (2007), —Building academic library 2.0, paper presented at the Academic Library 2.0 Conference, Norwich University, 2 November
4. Musser, J. and O'Reilly, T. (2007), *Web 2.0 Principles and Practices*, O'Reilly Media Inc., available at: <http://oreilly.com/radar/web2report.csp> (accessed on 8th February 2016).
5. Palmateer, J. (2007), —Have risqué info or photos online? It could cost you, *The Daily Star*, available at: www.thedailystar.com/local/local_story_349040009.html (accessed 12 February 2016).
6. Taylor and Francis group. (2014). *Use of social media by library: current practices and future opportunities*. October 2014.